

CHANNING ÉLETE ÉS TANÍTÁSAI, MUNKÁI ÉS LEVELEZÉSEI SZERINT.

Ez a czime a koszoruzott pályaműnek, melyet René Lavallée irt a francia akadémia által 1872-ben kitüzött pályázatra, melyben Channing hatásának méltatása jelöltetett ki.

Channing munkássága nemcsak unitárius felekezetünkben, hanem mondhatni az egész keresztény világ életének folyamában feltűnő jelenség levén, munkásságát tárgyazó fenczimzett művet szükségnek tartottuk részletesen megismertetni olvasóinkkal.

Előszavában a szerző álláspontját jelzi, melyet az akadémia elnökének, mostan miniszterelnök Simon Gyulának az akadémia nevében tett, a kérdést felölélő, az irányt megjelelő felhívása határozottan megjelelt, és a melyet épen azért mi is egész terjedelmében közlünk, megjegyzevén, miszerint az akadémia kiválóan a francia társadalmat és annak erkölcsi szükségait tartotta szem előtt.

Simon Gyula ezt mondá : „Kétségkívül abból, a mi Channing munkásságát teszi, semmit sem kell teljesen mellőzni. A pályázók azonban nehogy azt következtessék ebből, hogy minden mozzatnak egyenlő fontosságot kell tulajdonítani. A theologus Channing, ki bizonyos dogmákról és bizonyos csodákról egészen saját, egyéni véleményt alkotott és hirdetett, mely véleményt a protestánsok, sőt magok az unitáriusok is eltérőleg ítélték meg, csak igenis korlátolt helyet foglalhat oly dolgozatban, melyben minden subtilitásnak, minden olyasnak, mi a vélemények megosztását eszközölhetné, egészen háttérbe kell vonulni azon erkölcsi és vallásos igazságok előtt, melyek feltüntetése Channing kiváló érdeme; azon igazságok előtt, melyek a mellett, hogy minden keresztény felekezetekkel közösek, minden társadalomra, kiválóan pedig francia társadalmunkra nézve multhatlanul szükségesek. Hasonlóan Channingnek a rabszolgaságra vonatkozó igen fontos műveinek tárgyalásakor a pályázóknak meg kell gondolni, hogy ez a baj, mely még az egyesült államokban is elenyészett már, a mi francia

„társadalmunkat nem illeti; hanem van egy más rabság, melyet
 „Channing is hasonlíthatatlan ékesenszólással ostromolt, mely ellen
 „élethalál-harcot kell vívunk; ez a belső lelki rabszolgaság, me-
 „lyet a tudatlanság és bűn szül, mindennekfelett a bűn, mely igen
 „gyakran lealjasítja a népeket, a miért ezeket a tanítás által fel-
 „kell világosítani, az erkölcs által pedig meg kell szabadítani. Mint
 „a nép tanácsadója ért el Channing eddig nem látott magasztossá-
 „got. Channing soha sem fárad ki a szabadság, felelősség és em-
 „beri méltóság eszméjének ismétlésében; a véték általi elaljasodás-
 „ban nem annyiban a gyalázatot, mint a szerencsétlenséget mu-
 „tatja fel; elfoglalva mindennekfelett a halhatatlan lélek magas ér-
 „dekeivel, az emberben a számítás mellett mindig ott látja a sze-
 „retetet, a jónak, igaznak és szépnek szeretetét, az emberiség, haza
 „és család iránti szent érzelmeket, mely érzelmek nélkül a boldog-
 „ság is némileg hiányos, korlátolt és száraz; ő ezeket a nagyszerű
 „tárgyakat lánggal és kenetességgel vegyült szavaival megeleveníti,
 „a legmelegebb de egyszersmind a leggyakorlatibb spiritualismust
 „terjeszti kimeríthetlen áramlatu prédikációiban, melyekben az emel-
 „kedettséget soha sem korlátolja a különben nagyon szabatos szó-
 „noki érvelés, melyekben a jóságnak apostolatától oly hangokat hall-
 „hatni, melyeknek erejét az idő sem bírja meggyengíteni, és a böl-
 „csesség oly tanításokat osztogat, melyeket bármely országban ér-
 „demes megtanulni“.

Ezen szavak határozottan körvonalozták a kérdést, ezen kör-
 vonalban maradt igen természetesen, a jelen munka szerzője is.

A bevezetésben szerző feltüntetvén a különböző módokat, me-
 lyek szerint korábban Európában az erkölcsi és bölcselmi tudományo-
 kat eléadták. Szerinte a francia forradalmat megelőzőtt, kiválóan
 bölcsészeti — habár szabad irányu — iskola hívei csak a választot-
 tak számára teremtették az irodalmat; egy értelmi arisztokrátiát
 tartottak szemök előtt; napjainkban a tudomány, még pedig min-
 den ágazataiban, nem lehet egyes osztály, némely hivatottak mono-
 poliuma, a tudománynak, a társadalom minden rétegeire való ki-
 terjesztése a cél. Amerikában az unio megalakulása óta az iroda-
 lom kiválóan népies irányúnak született; és épen ezért nem oly
 nemes, nem oly szép, mint a régi világ irodalma. Az írók ott nem
 képeznek külön osztályt, nem beszélnek külön nyelvet, hanem az
 írók szónokok és papok egyenlően osztakoznak a közönség érzel-
 meiben, világnézetében; irányuk, eszmekörük nem emelkedett, de

szabatos értelmességük egyszerű irányokban mindenütt tündöklik. Channing műveit is ez jellemzi.

Az egész művet, szerző, négy fejezetre osztja, tárgyalván egyenként Channing életét, theologiai vélekedését, politikai eszméit, és a társadalmi reformra vonatkozó munkásságát.

Channing életét, életének főbb mozzanatait ismerik olvasóink abból a rövid de szép kis életiratról, melylyel néhai Kriza János Channing műveinek magyar kiadását bévezette. Minden más életírójával egyaránt, a szerző is művében egyaránt feltüntette az ő nemes szívét, emelkedett jellemét; az emberi lélek s általában az emberi szellem s az ember jósága iránti — néha a tulságig menő optimizmusát, valamint boszankodással határos felindulását, rosztalását és ostromlását minden, a társadalomban úgy, mint a vallásban és politikában feltűnő oly jelenségnek, mely az emberi lélek és az ember isteni eredetének, a jóságra, boldogságra és szabadságra való jogosultságának tagadása lenne.

Hogy Channing jellemének, gondolkozás módjának ez alapvona menynyire természetes, őszinte és mély volt ő benne, szerző adatokat sorol elé, egyszersmind bizonyítékul arra, hogy életének minden mozzanatait, munkásságát e határozta meg. Maga Channing beszéli, hogy gyermek korában apja egy közeli templomba vitte, hol egy nagy hirben álló protestáns pap prédikált; prédikációjában éles szinokkal festette az ember bűnös voltát, melyen csak az isteni kegyelem segíthet. Isteni szolgálat végeztével a gyermek Channing nagy szorongattatásokat érzett szívében, kérdeztén magától, ha csakugyan igaz-e a miket a pap mondott; de midőn apja haza érve levelezett s csendesesen kezdett olvasni; egyelőre bámult, s csak hamar ezt gondolá magában: a mit a pap mondott, apám nem hiszi, senki sem hiszi, bizonyosan nem igaz!

Mondhatni, növendék korában nemes szive és jó lelke felháborodott az általa tisztelt emberi jogok érdekében buzgolkodó francia forradalom tulzásain és erőszakoskodásain, boszankodásának egy emlékiratban adott kifejezést, melyet mint a Harward-collegium növendéke tanuló társaival Adams elnökhöz intézett.

A gyermekkorában bámulatosan, sőt aggályosan korán mutakozó, növendék korában egyre gyarapodó belső elmélkedés, az eszményi világban való elményedés könnyen ábrándozóvá tevé, ha az Isten iránti szeretetével vegyült kötelességérzete és tanulás iránti hajlama meg nem védelmezék. Családja, ömaga iránti kötelesség-

érzete pályaválasztásra határozták. Benső lényével, szellemi egyéniségével legjobban talált a papi hivatal. Erre kezdett készülni. Huszöt éves korában 1802-ben pappá lett s 1803-ban elfoglalta állomását Bostonban. Szülőföldén tett gyakori mulatását és egészségi tekintetben Európában tett utazását kivéve, itt folyt le a papi kötelességeinek teljesítésében Channingnek tiszta, nyugodt élete. Rendes prédikációinál hiresebb felolvasásai, erkölcsi és vallási vitákban néhány értekezése, egy néhányszori betérés a politika mezéjére szakították meg néha életének rendes folyamát, melyet egészben a nyomor enyhítésére, a lelkek vigasztalására szentelt. Kétségkívül a családi életnek is kijutott a maga része az ő gondjaiban: házassága, gyermekeinek születése, rokonainak egymásután i elvesztése, váltakozva örömmel és fájdalommal töltötték el szívét; de belső életének eme mozzanatai semmi befolyással sem voltak alkotására, hatására, mely utána fenmaradott s a melyből egyedül lehet megítélni földi életének becsét.

Papi hivatala első éveiben Channing, emberi természetünk iránti emelkedett nézetéből, embertársai iránt viseltető természetéből folyólag ékesszólását igen természetesen az emberiséget sujtoló legnagyobb csapás — a háboru ellen fordította. Különböző alkalommal három beszédet tartott a háboru ellen; nagyobb hatás okáért részt vett a háboruk elleni tüntetésekben, béketársulatokat alapított s azoknak életet kölcsönzött.

A béke melletti buzgolkodása után, sőt, a közben a theologiai viták küzdterére is lépett s kezébe vette az unitarismus ügyét. Az az idegenkedés, melyet benne Calvin tanai és szelleme már gyermek korában felkeltettek, folyton növekedett. 1809-ben szembeszállván a Bostonban akkor mindenható presbyterianismus türelmetlenségével, harcot izen annak élénk és heves beszédeivel. 1819 — 1826-ig egyenesen az unitarismus védelmére kelt Bostonban és New-Yorkban tartott beszédeivel és a *Christian Examiner* címü folyóiratban közlött cikkeivel. Ez időtől kezdve folytonosan részt vett a gyakran élessé vált vitákban, s neki is bőven kijutott osztályrésze azokból a méltatlanságokból, melyekkel az unitáriusokat illették. Hanem a viták tulzásai, ingerültségei semmit sem változtattak Channing szelidségén, ellenkezőleg fejlesztették benne a türelem szellemét, s tekintetét azon fényes magaslatokba irányozták, hol minden felekezetek kibékülhetnek, és minden meggyöződésök egyesülhetnek. Idővel a kereszténység-röli fogalma tisztább és ma-

gasztosabb lett. Inkább a keresztény vallás elveinek, mint az unitárius hitfelekezet nézeteinek érvényesítésén buzgolkodott. Ez időben keletkeztek felekezeti jellegnélküli tisztán vallásos és keresztény dolgozatai, melyeknek egyedüli tárgya Krisztus nagysága és erőlsi alakjának magasztos szépsége, és azon kötelezettségünk, hogy gyakoroljuk tanításait s utánozzuk erényeit.

Életének utolsó tizenkét éve (1830—1842) a leggazdagabb szép szavakban és szép tettekben, melyekben mint a társadalom igazi reformátora tűnik ki. E korbéli műveiben nincs többé kérdés az unitarismusról, sem semmi más felekezetről; szerinte a kereszténység az emberiség vallása, részletek helyett az egész emberiség ügyét öleli fel. Türelmessége nagyobb, mint bármikor, mondhatni tulságos. E korban tündöklük a roszt, mindenekfelett a szegénység, a bűn és tudatlanság elleni harcban; kölcsönösen segélyző, nyilvános előadásokat rendező, foglyokat látogató, népkönyvtárok at állító egyleteket alapít; e korba esik a rabszolgaság elleni küzdelme; de a jogok iránti tisztelete anynyira megy, hogy a felszabadítást sem akarja erőszakos módon, hanem a rabszolgák tulajdonosainak önkéntességétől várja.

Halála épen oly nyugodt volt mint élete.

A másodík fejezetben a szerző Channing theologiai nézeteit tárgyalja.

Channingnek számos levelein, bizalmas jegyzetein és egyes elemfuttatásain kívül hetven önálló dolgozata van; de ez a rendkivüli termékenység, a gondolkozásnak ezen sokféle nyilvánulása — szerző állítása szerint — semmit sem árt munkái erkölcsi egységének; minden műve három nagyszerű problema valamelyikéhez tartozó nyilatkozás: u. m. vallásos hite, politikai meggyőződése, és a társadalmi kérdések megoldása feletti vélekedése.

Negyven évi papsága alatt soha sem részesült abban a fájdalmas kényszerűségben, hogy az Isten lételet bizonyítania vagy védelmeznie kellett volna. Az amerikai republikánusok, kik vonakodás nélkül hódolnak a politikai törvényeknek, az erkölcsi törvény és az élő Isten előtt is megtudnak hajolni; hanem egyetértésök ezzel be is végződik, mert oly sok, néha nagyon különös hitnézet és felekezet sehol sincsen.

Mindenekelőtt a deistákkal kellett Channingnek harczolni, kik megengedik ugyan a világnak Isten általi teremtetését, valamint az emberi szivbe írt erkölcsi törvény isteni eredetét, de tovább nem

mennek; szerintök Isten országolása a teremtéssel véget ért, nem engedik meg Isten gondviselő befolyásának folytonosságát, sem a teremtő és teremtményei közti szellemi összeköttetést, nem különösen valamely új erkölcs, új vallás természetfeletti kijelentését; sokan még a lélek halhatatlanságát és a jövő életet is kétségbe vonják.

Channing arról levén meggyőződve, hogy ezek a tagadások a kereszténységnek egyenesen az alapját támadják meg, az ostromot ezek ellen intézte; legelső és legjobb dolgozatai közül kettő a deismus megczáfolására volt szentelve, az egyiket „a kijelentett vallás bizonyítékairól“ 1821-ben tartotta; a második, melynek címe: „a keresztény vallás bizonyítékai“, ismétli és kiegészíti az elsőt. Channing e két beszédben egészen feltárja magát, nemes tulajdonságaival, az igazság iránti lángoló szeretetével, de egyszersmind elvitatlan hibáival is — a szerző szerint, a túlzás iránti hajlamával. Vallásos vitájának első, főbb jellege az ész jogainak mély tisztelete. Ő nem tartozik az egymással versenyző, de egyaránt esztelen iskolákhoz, melyek a bölcselmi láthatár különböző pontjaiból indulnak ugyan ki, de mégis megegyeznek, de ellenkező szellemben és ellenkező célból, miszerint hirdessék, hogy a hit és az ész egymásnak ellenségei; ő nem állitaná a tizennyolczadik század francia bölcsészeivel, hogy az ész által megismert erkölcsi és értelmi határokon túl csak illusio és sötétség van; de annál kevésbbé adna hitelt azon mystikusoknak és átszellemlülteknek, kik az ész lemondását és megsemmisülését a hit lényeges feltételének állítják.

A vallásnak, mely Istentől született, melyet isten sugalmaz és elevenít meg, Channing meggyőződése szerint nincs mit féljen sem a bírálattól, sem a szabadságtól; mert Isten kegyelméből a hit és józan ész nem eltérő utak, hanem ugyanazon lénynek két, egymást kiegészítő sajátságai; nincs más ész, csak a hitig emelkedett józan ész, és nincs más biztos hit, csak az, melyet az ember elfogadott, megértett és teljes józanokosságával megerősített, sőt tovább megyen, s azt hiszi, hogy a hitnek nem csak az ész által nyújtott bölcselmi adatokra kell támaszkodni, hanem az ész itéletét el is kell hogy fogadja s ellenőrzésnek alája kell magát vetni. Nem elégséges, hogy az ész kimutassa a lehetőségét, sőt szükségességét a maga felfedezéseinél magasabb elveknek, és hogy minket azoknak a megközelíthetetlen vidékeknek küszöbéig vezessen, hol

a hit uralkodik, hanem oda is bé kell hatolnia s gyakorolnia bíráló hatalmát. Ezen természetfeletti világ létezését Channing észszerűen igyekszik kimagyarázni, sőt az emberi szívet is felhívja tanubizonyosággul, a mely a föld határain túl hajlandó keresni azt a hártalan végnélküli szeretetet, mely elhalmazza.

Csakugyan fennebb jelzett két művében hasonló módon magyarázza még logikai úton a csodák lehetőségét is, még pedig az Isten mindenhatóságából és hártalan szeretetéből, ez Channing kiindulási pontja a vallásban; ezen módon magyarázza meg a keresztény csodákat is, Jézus küldetésének természetfeletti jellemét s a szentírásnak isteni eredetét. Szerző ezt tévedésnek állítja s épen ezért kérdésbe teszi, hogy Channinget kereszténynek tart-hatjuk-e? Bármily különösnek látszik is e kérdés, mégis megteendőnek tartja.

Mert ha arra, hogy valaki keresztény legyen, elegendő, hogy Jézus isteni eredetében és a szentírásnak Isten általi sugalmaztatásában higgyen. Channing elvitathatlanul keresztény; ha a legfelségesebb keresztényi elvek hirdetése és gyakorlása kereszténység, Channing kérdésen kívül keresztény. De ha e nemes, dicső czim csak azt illeti, a ki Jézus istenségét elismeri, Channingnek semmi joga sincs ahoz.

Channing tana ugyanis tisztán kitűnik irataiból; habár — miként szerzőnk állítja — nem logikai, legalább nagyon világos. Egy Istent ismer, egy személyben, unitárius; megveti a szentháromság tanát. Előtte Jézus csak Isten küldöttje, isteni tökéletességekkel felruházott, de nem Isten. A megtestesülés tana elveszti mysteriosus, természetfeletti jellemét, Jézus nem levén isten, a megváltás munkája nem istennek önkéntes feláldozása az emberiség örök üdvéért, csak az emberiségnek a szeretetről és türelemről nyújtott nagyszerű példa, Jézus isteni küldetésének halál általi megerősítése. Channing nem hiszi sem az eredeti bűnt, sem az örök kárhozatot, sem az emberiségnek Krisztus vére általi megváltását; szerinte csak egy teremtő, életető, gondviselő, szerető isten van s az Isten és emberek közti istenesített közbejáró Jézus; a Jézus, a ki a nélkül, hogy isten lenne, isteni hatalommal és tökéletességekkel bír, és a ki halálával a világnak küldetése bizonyítékául és gyümölcséül isteni törvényeket és egy isteni könyvet hagyományoz. Ebből áll Channing hittana. Ha szerző röviden akarná kifejezni, s nem félne attól, hogy illetlen parodiát csinál, így állitaná meg: „Egy az

Isten és az ő prófétája Jézus Krisztus". Szerző azt hiszi, hogy ha Channing élne, nem tenne kifogást tanának ily jellemzése ellen. Mint minden unitárius dicsekszik, hogy rationalista és sokat tart arra, hogy keresztény; vallása dicséretére mindegyre fölemlíti, hogy az észszerű vallás, de egyszersmind szabadkozik az unitarizmus ellen gyakran támasztott azon ellenvetés ellen, mintha az csak bölcselemi fogalom volna s egy állomás az általános hitelenség útján.

Pedig a Channing szerinti észszerű vallás — a szerző állítása szerint — oly vallás, melynek alapelve nem az Isten, hanem az ember; nem az isteni kijelentés, hanem az emberi ész határozza meg a hitet és hívésünk határát; a hit nem az égből száll alá, a földön születik. Ily értelemben a rationalismus képtelenség. Ha Channing egyszerűen arra szoritkozik, hogy némely bölcsezszeknek és némely türelem nélküli theologusoknak ellenére azt állítsa, hogy a hit és ész között nincs természetes ellentét, nincsen erőszakolt összeférhetlenség, igaza lesz vala. Bámulatos magasságra emelkednek gondolatai és szavai, midőn az ész világához folyamodik, hogy a kijelentés lehetőségét bebizonyítsa; de itt nem állapodik meg, nem tudja megérteni, hogy azon magas vidék határán, hol — meggyőződése szerint is — a mysterium és természetfeletti kezdődik, az ész munkássága megáll s meg kell hajolnia a hit előtt; Channing félvén, hogy az ész jogait csonkítja, nagyítja azokat, végletekig megy az úton, melyre állott. Feledi, hogy ha a hit és ész közti ellenkezés gyászos, összezavarásuk nem kevésbé az. Egy forrásból eredve, egy lényben élve, mint a lélek és test együttesen, de különváltan vannak az emberben, azokat összezavarni, egyiket a másik helyett venni anynyi, mint mind a kettőnek a hitelét megsemmisíteni.

És ezt nem tudja kikerülni Channing, a midőn a hit világánál kenetesen szól azon felséges tanításról, melyet Isten az emberiségnek adott; oly elmékedettséggel rajzolja az ember gyengeségét és az isteni segedelem szükségességét, hogy azt bármely igaz hitű katolikus aláírhatja; csak hamar változik a hang; tulságosan magasztalja az emberi ész, hite egyetlen csalhatatlan bírójának ismeri; csak azt ismeri el, a mit megmagyarázhat. Hiszi a természetfelettit, s mégis azt állítja a szentháromság tanáról, hogy az az észbe ütközik. Ez ellenmondás, vagy legalább kirívó következtelenség.

Szerző a rationalismust úgy, a mint azt Channing értette és gyakorolta, s mint vele az unitáriusok értik és gyakorolják, képzelenségnek nevezi. Ismertetői tisztünk megengedi, hogy szerző ez állítását mi is tévedésnek czimezzük. Igen, Channing s ő vele az unitáriusok a vallás és hit dolgában egyedüli biztos kalauznak, ítélő bírónak az észet ismerik el; a mit az ész igaznak ismer, azt hiszik, s a minnek igaz volta a józan ész bíráló itéletét nem állja ki, nem hiszik; hasonlóan hitte Channing és vele az unitáriusok mind azt, a mit az ész hihetőnek, hinni szükségesnek tart. Az ész ugyanis nem végtelen, nem absolut, hanem véges és korlátozt, mint emberi természetünk részesse. Ha a tudomány öszszes vivmányaival a tapasztalati világ jelenségeit vizsgálja, concret eseteken a dolgok külszinén túl nem tud menni, a jelenségek eredeti okát nem birja kifürkészni, mert mint a német bölcész és költő bevallotta, a természet belsejébe teremtett szellem nem tud behatolni. És ha a tapasztalati világból a szellemibe lép, ha legközelebből emberi természetünket, lényünket vizsgálja, megtudja-e magyarázni saját magának s egyéb emberi tehetségeinknek okát, lényegét, vizsgálódásainak eredményével kibirja-e elégíteni lelkünket? Soha sem! Kénytelen tehát öntudatosan magánál fensőbbet, valami végtelent ismerni el s annak önkénytesen, szabad elhatározásból meghódol, de e meghódoltság nem általános, nem feltétlen; hol birja érvényesíteni vizsgáló bíráló jogát, azonnal érvényesíti. Ilyen volt Channing rationalismusa, ilyen az unitarismusban gyakran hibáztatott rationalismus; hitte a természetfelettit, hitte a nagy titkot — istent, habár lényét nem ismerte, mert az ész meggyőzte, hogy saját lelke szükségeiért hiheti, hinnie kell. A hit és ész együtt meg volt Channingben, mint meg kell lenni nemcsak minden unitáriusban, hanem minden keresztényben, sőt minden emberben; de nem miként a szerző követeli, elkülönítve, külön munkakörre és térre utalva, hanem együttesen, egymást kiegészítve. Miként a test és lélek együttesen alkotják emberi természetünket, úgy teszi az egyesült hit és ész a kereszténységet. Méltán megkövetelheti tehát Channing és vele az unitarizmus a keresztény elnevezést.

Tovább tárgyalva szerző Channing hitelveit, azt mondja: többször teszi ki magát ily bírálatnak, mert nála a sziv az ész felett áll s az érzelem túlárad a logikán. Például, megbotránkozva Calvin tanainak tulságos ridegségén, nem hiszi sem az elrendelést, sem az örök büntetést, még az eredeti bünt sem; hanem azt állítja, hogy

az ember saját cselekedetei szerint üdvezül, vagy kárhozik el, de egyszersmind Isten jóságát elégségesnek tartja, hogy a bűnösöket a büntetés alól felszabadítsa, Jézus isteni közbejötté nélkül. E tant illetőleg azt kérdi szerző, hogy miért szükségesek tehát a cselekedetek, sőt mire való az isteni igazságosságot megillető elégtétel? Channing elismeri, hogy az abszolút igazságosság isten egyik tulajdonsága, mégis egyre hirdeti Isten könyörületességét, s azt hiszi, hogy e látszólag ellenkező tulajdonságokat megegyeztetni Isten csodálatos közbejötté nélkül, szóval, a megváltásnak oly megdöbbentő és vigasztaló, titokszerűen magasztos tana nélkül.

Mi is kérdezzük a szerzótől, hogy az isteni megváltás tana mellett miért szükségesebbek, miért indokoltabbak a jó cselekedetek, mint az önfelelősség tana mellett.

Channing szerint Isten igazságossága — nevezze bár szerző abszoltnak — azt teszi, hogy Isten igazságtalanságot nem tesz, nem tehetett, miként is tehetne igazságtalanságot a legnagyobb jóság, a legtökéletesebb szeretetnek forrása; a szerető atya, a ki megtérő gyermekét szeretettel öleli magához, veszi kegyelmébe. Az isteni igazságosságnak ily értelmezésén kívül, mi értelme volna a megbánásnak és megjobbulásnak. Az elrendelésnek épen úgy, mint a megváltásnak tana sorompot vet az ember tökéletesedésének. Egyedül az önfelelősség érzete, és az a tudat, hogy emberi gyarlóságunk okán elkövethető tévedéseink után, ha hibánkat, tévedésünket elismerjük, megbánjuk, tárja fel előttünk az erkölcsi tökéletesedés útját, ösztönöznén a jóságban előrehaladni, hogy mivoltunkhoz illőleg ítéltsünk meg; s a bűnöst mi vezethetné vissza a jóságra, ha meg volna fosztva attól a hittől, hogy megbánt hibáit egy véghetetlen kegyelmességű könyörülő bíró ítéli meg. Az igazságosság és könyörületesség e szerint Isten tökéletességeiben nemcsak nem ellenkeznek, sőt azoknak hívése párosultan az önfelelősség hitével az ember erkölcsi tökéletesedésének egyedüli oka.

Ellenmondásnak tartja szerző Channingben, hogy Jézus Krisztus földi életét az embereknek adott legbámulatosabb tanításnak tartja; minden szavában, minden tettében felismeri az isteni ihletettséget, az isteni jelleget, de még sem akar Istent látni a Galgotán megfeszítettben; de kérdi szerző: meggondolta-e Channing, hogy mivé lesznek a fájdalomnak, kegyetlenségnek, csalódásnak és árulásnak jelenetei, melyek az olajfák kertjében kezdődnek és a Galgotán végződnek? ha Jézus nem isteni váltság az emberiségért,

ugy halála vérig sért ő megsértése Isten igazságosságának. Szerző bámulja, hogy oly tiszta, szelid, szeretetteljes lélekben, mint a Channingé, hogyan fogamszhatott ily szörnyeteg.

Épen enynyire feltűnő — szerző szerint — a logika hiánya Channingnek Jézus természetéről eszméjében. Mi az a Channing szerinti megfoghatatlan lény, a ki nem Isten, de isteni tökéletességű, a ki nem ember, pedig emberi testet ölt magára? ez megfoghatatlanabb mysterium, mint a katolikus szentháromság. Arius azt mondja, hogy az ige az atya Isten teremtménye, de elismerte istenségét; a szabadgondolkozók Jézusban csak egy Istentől sugalmazott embert akarnak látni; a zsidók előtt csaló, a katolikusok előtt maga az Isten, a ki leszállott a földre s felöltötte a mi emberiségünket. Ezek mindenikében van logika, csak Channingben nincs, midőn Isten fiának mondja azt, a ki mintegy lebeg az ég és föld között, s a kit csak a pogányok félisteneihez lehet hasonlítani.

Sem tisztünk, sem hivatásunk szerzővel theologiai vagy bölcselmi vitába bocsátkozni azon ellenmondásokat és logikátlanságot illetőleg, melyekkel Channinget vádolja; csak azt jegyezzük meg, miszerint tudtunkkal Channing Jézusról soha sem mondotta, hogy isten, valamint azt sem mondotta, hogy nem ember. Különben is a vitától és czáfolástól maga a szerző felment, midőn Channing műveiből épen Jézus természetére, lényére, erkölcsi alakjára vonatkozó nyilatkozatokat terjedelmes kivonatban közöl, s a melyekről maga a szerző azt mondja, hogy oly szavak, melyekhez nem kell magyarázat s melyekből eléggé kitűnik mind az ő lelkének szépsége, mind hitének melegsége. S habár nem tudja egészen elfeledni a mi őt a katolikus hittől elválasztja, mégis Isten mentse, hogy ne testvért, szellemlarátot és mesterét nézze az unitárius papban, ki azokat a hámulatos sorokat írta.

Az író, Channing állítólagos tévedéseinek és ellenmondásainak az okát keresi magában a protestantismusban, továbbá azon küzdelemben, melyet élete nagyobb részében Calvin tanai ellen folytatott. A küzdelemben természetesen kifejlett idegenkedés nyomán (?) nem hiszi a keresztesetlen gyermekek elkárhozását, még az örök kárhozatot sem; nemcsak az ember megjavíthatatlan roszaságát, hanem még az eredeti bünt sem.

A catholicismussal szemben egészen más a magatartása: nem viseltetik ugyan rokonszenvvel iránta, de nem ostromolja annyira; s bármint amerikai, ismeretlen annak tanaival, s mint pap elfogult,

a személyek iránt legalább jó indulatot és becsülést tanusít. Példa erre Fenelon iránti tisztelete, mely szerint egy század elvlasztásának, a sirnak ellenére, s a mi több, a vallások ellenére bizonyos szellemi egyesülés fűződött a bostoni egyszerű pap és cambrayi szent érsek között.

A harmadik fejezetben Channing politikai eszméit tárgyalja a szerző; szerinte Channing valamint nem hitte az ész és hit közti ellentétet a vallásban, úgy azt sem engedi meg, hogy a vallás idegen legyen a politikától s hogy öszszeférhetlen legyen a szabadsággal.

A politikában, miként a vallásban, soha sem osztja a felekezések szenvedélyességét, de nem is köszönös. Azt állítja, hogy a vallás a politikának szükséges szabályozója, bírálója; de nem annak a politikának, mely a pártok nyomorult ambitiójának és aljas szenvedélyeinek játéka, hanem a nagyszabású politikának, mely azoknak az általános, változhatatlan alapelveknek a megállításával foglalkozik, melyeken az államoknak is a boldogsága, biztonsága és fenmaradása nyugszik. A világi kormányt sugalmaznia kell; de egyenesen soha sem elegyedhetik annak dolgába, mert hatalma nem a földtől származik, azonban soha sem tévesztheti szem elől, hogy Jézus törvényének hagyományossa, mely törvényt épen úgy lehet a birodalmakra, mint az egyes polgárookra alkalmazni. Mint az emberiség erkölcsi érzetének kinyomata, azon magas polczon áll, hol a politikai pártok ellentéte megszűnik; azonban mégis köteles harczolni, hogy Isten törvénye uralkodjék a földön; a forradalomban hirdesse a szelidséget és kiméletet; a pártok küzdelmeiben érvényesítse az elvek tiszteletét és a mérsékeltséget; az alattvalók és a hatalom közti kérdésekben az egyiknek hirdesse a törvények iránti engedelmességet és hazaszeretetet, a másoknak haragja vagy erőszakoskodása ellenébe védelmezze az emberi lény sérthetetlen jogait; a harczmezőn legyen békitő, kárhoytasson minden erőszakot s igazságtalan támadást s önfeláldozásával is akadályozza meg a vérontást.

Ez volt mindig Channing tana a vallás szerepéről a politikai világban, ezen tanokat példájával erősítette meg: mint pap, soha sem feledkezett meg arról, hogy polgár; s mint polgárnak soha sem jutott eszébe, hogy pap. Élénk részt vett hazája ügyeiben és az europai politika nagy eseményei mindig érdekelték, de mindeütt és mindig azon munkált, hogy az igazságot, szabadságot és testvéri szeretetet érvényesítse.

Különben felöttlő hasonlatosság van Channing vallási és politikai nézetei között: a templomban miként az államban a külsőségek semmit sem érnek előtte, a szellemet nézi, melynek a külsőségek kifejezései. Channing nézete szerint az állam soha se birhat azzal a kizáró túlnyomósággal és hatalmaskodó szereppel, melyet a tekintély-iskola elméleti hívei számára követelnek. Azon arenán, melyen a vélemények és meggyőződések küzdenek, az állam nem lehet küzdő fél, hanem harczbíró, a mit Remusát így fejez ki: „a szabadság és előhaladás a Channing szemei előtt függetlenek az állam politikai szerkezetétől . . . Channing csak azt az egyet várja a kormánytól, hogy tartassa tiszteletben a törvényeket mindenek által és mindenekért egyaránt; s csak azt az egy érdemét és jogát ismeri el az államnak, hogy az emberi tehetségek szabad és tökéletes fejlődését biztosítja“.

Channing ezekben jelzett elméletének előadása után szerző saját nézetét és elméletét adja elő s aztán folytatja: Szabadság a törvények korlátai között, ez volt alapelve és politikai szabálya Channingnek egész életében. Hévvvel ragaszkodott a nagy Whig, sajátlag republikanus párt ügyéhez, melynek Channing korában törekvése volt: az egyes államok közti szoros egyesülés, az egyéni szabadság és a népies kormányzás, a demokrata párttal szemben, mely az egyes államok önállóságát pártolta s az egyéni szabadság és aristokratikus eszmék korlátozását; tevékeny részt vett a párt mozgalmában, miért legjobb barátai és legőszintébb tisztelői is megbotránkoztak benne, magatartását nem tartották eléggé illőnek egy paphoz, sőt azt hitték, hogy székre vágyik a congressusban. Az események meghazudtolták a feltevéseket; mint jó hazafinak választania kellett a törekvések között, szint kellett vallania, bár nem örömet.

Egyébiránt Channing nem nagy tisztelettel viseltetett a pártok iránt s a köztársasági államszerkezetnek sem tulajdonított absolut jóságot és érdemet, valamint az általános szavazatjognak sem. Levelezéseiből láthatólag már akkor észrevette a rossz hatást, melyet a jelszavak alatt harczoló párt működése a nép erkölcsére gyakorol. Mint igazi republikanus leginkább félt a pártok küzdelmeitől, s attól nehogy honfitársainál a republikai államszerkezet bigottsággá fajuljon.

A republikanismusról Channing így nyilatkozik: „Sajnálattal veszem azt a véleményt, hogy a szabadság csak a mi institúciónk

„szerint lehetséges, s hogy ellenséges szemmel nézzük a miénktől „eltérő államszervezeteket. Ez nagy hiba — — —.

„ — Miért nem tanítjuk meg polgártársainkat, hogy sokkal „biztosabban javíthatnának sorsukon és terjeszthetnék hatalmukat, ha „a helyett, hogy magukhoz oly idegen népektől és országoktól köl- „csönzött újításokat hoznak be, melyekkel nincsenek közös érzéseik, „arra törekednének, hogy javítsák azt, a mi jó van saját institu- „tioikban, régi alapra építve; ha inkább fokozatos fejlődés, mint „erőszakos felforgatások után haladnának; ha megelégednének oly „változásokkal, melyek jövőjüket összekötnék multjokkal és oly „institutiókkal, melyek nemzeti jellemökkel megegyeznek, s ha — „a mi legfőbb — kitartóan arra törekednének, hogy gyarapodjanak „a tudományokban, iparban, mindenek felett pedig az erényben“.

Az általános szavazatról így nyilatkozik: „E tekintetben az „á t a l á n n o s n ö v e l é s n e k k e l l e n e a j e l s z ó n a k l e n n i, o l y n ö- „velésnek, mely a szavazati képességet elősegítse. Csak a világos- „ság terjesztése adhat befolyást a szavazatnak. Világosíts fel egy „népet, s ez a nép rossz institutiók között is megerősödik; de a „szavazati jog semmi szabadságot sem biztosít tudatlan népnek. „Csak játékszerűl szolgál annak, a ki megtudja ezt csinálni, vagy fel „tudja igazolni; s nép rendszerint ellenségei kezei közé kerül“.

Szerző szerint Channing politikai elveit maga röviden így for- „mulázta: „A szabad institutiók két nagy politikai erényen nyugosz- „nak: a szabadság szeretetén és a rend szeretetén“. És ő nem- „csak formulázta e politikai elvet, a mely minden keresztény és „polgárosult társadalomnak az alapja, hanem munkálkodását egész „életében azok szerint intézte.

A negyedik fejezetben Channinget mint a társadalom refor- „mátorát ismerteti szerző.

A politika csak kitérés volt Channing életében; a társadalom „reformálása volt kiválóan az ő hivatása. Korán és másoknál jobban „felismerte századunk jellemét, előre érzette azokat a rázkódásokat, „melyeket a nagy ipar fejlődése, párosultan a szavavati jog kiter- „jesztésével, és a világosság terjedésével elé fog idézni. Hogy a „termelés olcsóbb legyen, rengeteg tőkét gyűjtöttek össze, colos- „salis gyárokat állítottak s azokba ezereként gyurták be az embe- „reket, sőt a munkabér minimumát is meghatározták, melynél „kevesebbel munkás teljességgel nem élhetett meg. Ekkor alakult „a második hű b é r s é g - a z i p a r - h ű b é r s é g; egy új rabszol-

gaság keletkezett — a munkások rabszolgasága, melyben a munkás lassanként elfeledi, hogy ember és keresztény, s barom módra él. A francia forradalom által proklamált jogainak tudatában, alárendelt állapotának érzetében a munka és munkás ellentétbe jött a tőkével, a vagyonos osztálylyal. Ez ellentét kiegyenlítésére többen, többféle elméletet állítottak fel; Channingnek is kiváló foglalkozása volt ez. Legkiválóbb műveit (magyar fordításban az 1. kötetet) ez ügyben írta.

A kiegyenlítés elméleteit s azok közt elvetette a communismust, melyben az egyéni kezdeményezés és tevékenység elenyészik a községtől függő okán, s a túnya vállairól a szorgalmasra háramlik a teher; elvetette a socialismust, mely szerint az állam együgyűen nagy nemzeti műhelynek vezetője, azon hivatással, hogy mindenkinek biztosítsa a munkát és az ipar minden ágában szabályozza a munka díját. Channing rosznak tartja azt az elméletet, mely szerint az államnak kellene átalakítani a társadalmat; az állam, szerinte csak arra való, hogy biztosítsa az embereknek, hogy társaságban élhessenek és közösen munkálhassanak a köz- és egyéni jólétre. A társadalom előhaladása a bennünk levő munkaerőtől, nem az államtól függ.

Mindenik elméletben van szerinte egy közös tévedés: mindenik magának a munkásnak hozzájárulása nélkül akarja őt fölemelni, s ez által azt mutatja, hogy nemcsak a baj erkölcsi oldalát nem ismeri, hanem magának a munkásnak erkölcsi érzését is megsérti. Remusát szerint Channing az államot egy gyár alapjához és falaihoz hasonlítja, mely a mozgó erőt békeríti és védelmezi, de a melyek magok nem mozognak.

Channing, mint kiválóan moralista, mindenütt az erkölcsi roszságot látja, s azt tekinti a nép szenvedései és elaljasodása okának; ezeket tehát erkölcsi úton igyekszik orvosolni — a növelés és tanítás által. Olvasóink is jól ismerik azokat az elveket, melyeket bámulatosan egyszerűen ékes nyelven az önművelésről, a felenkorszakról, a munkás osztályról, a nevelésről szóló műveiben (Channing Ellery Vilmos válogatott művei I. kötet) előadott s a melyekben egyenként elősorolja azokat a hibákat, melyek a népet lealacsonítják; valamint azokat az erkölcsöket is, melyekkel azokat ellehet enyésztetni. A szerző előadásának ismertetése helyett a jelzett forrásokra utaljuk olvasóinkat.

Zárszavaiban a szerző előadja, miszerint mindenki előtt fel-tűnő lehet Channing munkásságának különfélesége, és azon sokféle tárgy, melyekre meleg lelkének kifáradhatatlan tevékenysége párosultan tündöklő értelmességével kiterjedett; de oly sok, látszólag különböző műveiben, bizonyos határozott elveket, változatlan szellemet fedezhet fel a vizsgáló. E szellemi kapcsot kezdetben csak sejti az olvasó, később érzi és megérti. E kapocs magának Channingnek erkölcsi jelleme, életének erkölcsi egysége, meggyőződésének egysége; az emberiség iránti forró szeretete, s az emberiség javításának lángoló vágya, ezek teszik különböző munkáiban az egységet. Ez emberek iránti szeretet párosultan az Isten iránti szeretettel, töltötte el mindig lelkét egész életében. Ez érzelmek által lett valódi apostollá, ez által nyerte nagy hatását a népre; ezek teszik mindig vonzóvá művei olvasását.

Azonban szerző arra figyelmeztet, hogy ne adjuk oda neki magunkat feltétlenül. Channing ugyanis — szerinte — jeles moralista, de nem mindig jó logikus. Szive mindig helyt van, de a bíráló tehetség gyakran hiányzik nála; vonzalmát, irányát illetőleg európai; egyebekben nagyonis amerikai; világosan kitűnik ez azon merészségből, melylyel különben is merész véleményét ki szokta mondani; némely tanainak naivságából, melyekről azt hiszi, hogy újak, holott csak Amerikában lehetnek újak. Érvelési és tárgyalási modorában is sok kezdetleges egyszerűség van. Mégis jól esik az embernek az ő tiszta, evangéliumi morálja. Az önzésnek és kételkedésnek korában, valódi örömmel kíséri az ember egy ily határozott, emelkedett, önzetlen, mély hitű, reményű és szeretetű léleknek fejtegetéseit.

Kovácsi Antal

